

ОЗНАКИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ В ТЕОРІЇ ПРАВА

LEGAL REGIME FEATURES IN THEORY OF LAW

Вакарюк Л.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри публічного права юридичного факультету**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті концептуалізується структура ознак правового режиму в теорії права. Автором аналізуються різні методико-теоретичні підходи до розуміння та сутності ознак правового режиму, вказуються їх переваги та недоліки. Як висновок автор викладає власний інтерпретаційний підхід до сутності та структури ознак правового режиму.

Ключові слова: комплексність правового режиму, об'єкт правового режиму, обумовленість правового режиму, ознаки правового режиму, правовий режим.

В статье концептуализируется структура признаков правового режима в теории права. Автором анализируются различные методико-теоретические подходы к пониманию и сущности признаков правового режима, указываются их преимущества и недостатки. В качестве заключения автор излагает собственный интерпретационный подход к сущности и структуре признаков правового режима.

Ключевые слова: комплексность правового режима, обусловленность правового режима, объект правового режима, правовой режим, признаки правового режима.

The article conceptualized the features of the legal regime in the legal theory. The author has critically analyzed different methodic-theoretical approaches to legal regime understanding and essence of its features, pointed out their advantages and disadvantages. As a conclusion, the author presented his own interpretive approach to the essence of legal regime features and their structure.

Key words: complexity of the legal regime, object of the legal regime, conditionality of the legal regime, legal regime features, legal regime.

Постановка проблеми. Сьогоднішні реалії життя є такими, що правова система тієї чи іншої держави в силу різних причин, зокрема й тих, що мають цілком об'єктивний характер, не може бути в повній мірі досконалою, проте держава, безперечно, повинна всіяко намагатися наблизитися до цього «ідеального стану», щонайперше, шляхом створення якісної та ефективної сучасної правової системи. У цьому досить помітний ефективний вплив можуть здійснювати правові режими, завдяки своїй унікальній меті, завданням та елементній конструкції. Разом з тим вищевказаний комплексний правовий засіб має бути об'єктивно дієвим. При цьому досягнення дієвості та ефективності в правовому регулюванні правового режиму, на думку вчених-юристів, має відповідати низці специфічних вимог, зокрема, «грамотно та професійно використовувати важелі стимулюючих та обмежуючих засобів, у залежності від характеру регульованих суспільних відносин, цілей і завдань, поставлених правотворчим органом» [1, с. 178]. Однак це є можливим лише тоді, коли і правотворчі органи, і державні органи, й органи місцевого самоврядування, юристи-практики та громадяни загалом будуть розуміти соціально-правову сутність та юридичний зміст правового режиму, що ускладнюється недостатнім дослідженням природи та сутності цієї юридичної категорії та самою складністю теоретичного осмислення правового режиму, складністю практичного розуміння реалізації цього режиму. Не викликає сумнівів, що вирішення цих проблем методологічно має ґрунтуватися на дослідженні питання загально-теоретичної ознакової характеристики правового

режиму, з'ясувавши яку, можна буде в подальшому оптимально вибудувувати дослідницьку діяльність в означеному напрямі.

Стан опрацювання. Соціально-правова сутність та юридична природа правового режиму раніше досліджувалась теоретиками права, а також представниками різних галузей права, зокрема: С.С. Алексєєвим [2, с. 184–205], Г.С. Беляєвою [3], П.Т. Гегою [4], О.В. Даниленко [5], Н.В. Коваленко [6], Ю.І. Коваленком [7], М.І. Остроумовим [8], О.В. Петришиним [9], І.О. Соколовою [10] та іншими вченими. При цьому слід зауважити, що в теорії права відносно правового режиму помічається така парадоксальна ситуація: з одного боку, правовий режим – багатозначне, міжгалузеве та міждисциплінарне поняття, котре правомірним чином використовується в різних сферах наукового знання та міцно ввійшло в юридичну термінологію й суспільно-політичний лексикон для позначення різних правових станів у низці галузей права (в адміністративному, земельному, екологічному тощо); з іншого ж боку, категорія правового режиму залишається однією з найменш вивчених і найбільш складних у правознавстві, являючи собою досить широке поле для наукових дискусій про універсальне поняття, сутність, призначення та характер правових режимів [11, с. 11–12]. Додатково ускладнена окреслена проблема відсутністю актуальних наукових розробок, в яких би вчені комплексно викладали всеохоплюючий (такий, що міг застосовуватись до всіх галузевих правових режимів) підхід до ознакової сутності правових режимів, зважаючи на останні досягнення теорії права у вказаному дослідницькому напрямі.

Важливість означеного питання важко недооцінити, адже як ми вже зазначали, сутність правового режиму проявляється в його ознаках, що в цілому полягає у створенні досить сприятливих умов для оптимальної реалізації цілей відповідної юридичної діяльності.

Метою статті є дослідження комплексу ознак правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно зазначити, що правовий режим – це особливий, комплексний, систематизований порядок правового регулювання, який можна в теоретичному та практичному аспекті розглядати в статичній та динамічній, в матеріальному та процесуальному контексті. Системність і досить складна, своєрідна структура правових режимів впливає із всіх викладених у теорії права (та в різних галузях права) концепцій правових режимів, незалежно від того, яким саме змістом наповнюють їхні автори поняття правового режиму. Це, на думку російської вченої Г.С. Беляєвої, підтверджується ознаковою характеристикою правового режиму, яку вчена характеризує наступним: 1) як і будь-який засіб правового регулювання, режим підлягає обов'язковому нормативно-правовому закріпленню; 2) правовий режим має специфічну мету – специфічне регулювання суспільних відносин, створення особливого порядку правового регулювання; 3) цей режим створюється за рахунок комбінування та визначення домінуючими у відповідній мірі заборон і дозволів тощо; 4) правовий режим створює сприятливі (чи несприятливі) умови для задоволення інтересів суб'єктів права; 5) означені режими є системними – будучи інструментом у системі правового регулювання, сам режим є системним утворенням, що складається з підсистем; 6) правовий режим є комплексним – регулювання, засноване на особливому поєднанні правових засобів, здійснюється в комплексі; 7) правовий режим має специфічну структуру [12, с. 23–30]. Як вбачається, вчена окремі ознаки правового режиму дублює, викладаючи одну й ту ж саму ознаку в різних її проявах, або ж ті ознаки, які методологічно доцільно розглядати сукупно, викладає окремо (це ускладнює процес осмислення ознакової характеристики правового режиму). Зокрема, вказуючи на те, що правовий режим є системним засобом регулювання суспільних відносин, Г.С. Беляєва також окремо вказує на те, що розглядуваний режим є специфічною системою, замість того, щоб в межах однієї ознаки зазначити, що правовий режим є системним, а його система є досить специфічною.

У свою чергу М.П. Кіреєв та О.О. Беляєв виокремлюють наступні ознаки правового режиму: 1) цей режим встановлюється законодавством та забезпечується державою; 2) правовий режим специфічним чином регламентує конкретні галузі суспільних відносин, виокремлюючи в часових і просторових межах тих чи інших суб'єктів та об'єктів права; 3) означений режим являє собою особливий порядок правового регулювання, що складається із сукупності юридичних засобів і характеризується певним їх поєднанням; 4) правовий режим містить встанов-

лені тимчасові обмеження та заборони для фізичних і юридичних осіб; 5) цей режим створює певну міру підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів громадської безпеки в державі, реалізації суб'єктами права власних законних інтересів [13, с. 39].

Також ознаки правових режимів аналізувались і в межах різних галузей права. Зокрема, українська вчена-адміністративіст Т.П. Мінка, розглядаючи адміністративно-правовий режим, виокремлює також основні ознаки цього режиму, до яких відносить наступні: 1) цей режим встановлюється та забезпечується державою з метою реалізації публічних інтересів; 2) розглядуваний режим, як правило, закріплюється в нормах адміністративного права; 3) цей режим забезпечує об'єктивно необхідну та таку, що відповідає публічним інтересам, ідеальну модель функціонування та розвитку адміністративно-правових відносин у відповідній сфері публічного адміністрування; 4) адміністративно-правовий режим закріплюється, підтримується та забезпечується за допомогою специфічної комбінації адміністративно-правових, організаційних і матеріально-технічних засобів; 5) обов'язковим суб'єктом розглядуваного режиму є орган публічної адміністрації [14, с. 199–201]. У свою чергу вчена Н.В. Коваленко, також досліджуючи адміністративно-правовий режим, називає наступні його основні атрибути: 1) означений режим – це порядок регулювання, впорядкування соціальних відносин, історично викликаний до життя політичним режимом демократії та тісно пов'язаний з політико-правовим режимом законності; 2) означений режим повинен бути обов'язково нормативно закріпленим, сформульованим у конкретних нормативно-правових актах; 3) правові режими визначаються й санкціонуються виключно державою, яка в особі уповноважених органів зобов'язана ретельно відстежувати нюанси й тенденції розвитку окремих ситуацій, положень і суспільних відносин, які потребують регулювання; 4) правовий режим являє собою структуровану сукупність регулятивно-правових методів (обмежень, заборон, дозволів, додаткових зобов'язань); 5) застосування правового режиму – завжди виняток із системного правового регулювання суспільних відносин у державі, пов'язаний з потребою обмежити або, навпаки, надати додаткових прав і повноважень особам у специфічній сфері або в конкретній ситуації; 6) застосування правового режиму має відбуватися з обов'язковими обмеженнями за такими параметрами, як час застосування, територія застосування, об'єкт, суб'єкт [6, с. 106].

Враховуючи загально-теоретичні та галузеві підходи до розуміння ознакової характеристики правових режимів, зазначимо, що для цих режимів характерним є наступне:

1. Правовий режим встановлюється, змінюється, скасовується та гарантується і забезпечується державою. Правовий режим являє собою складне, багатогранне правове явище, котре виявляється у використанні правових засобів на якісно іншому рівні. При цьому кожен правовий режим має своє нормативне

закріплення [1, с. 38]. Основну нормативну функцію в державі виконують уповноважені на це державні органи, які в законодавчих актах встановлюють правовий режим, а в підзаконних – уточнюють його. При цьому слід мати на увазі, що існують і такі правові режими, що уточнюються в існуючих умовах не державою, а приватним суб'єктом. До таких правових режимів, як видається, слід віднести правовий режим трудового права, окремі спеціальні режими в якому безпосередньо уточнюються роботодавцем, або роботодавцем спільно із працівниками та/або з їх представниками.

Слід мати на увазі, що «право є живим організмом, котрий змінюється як під впливом процесів його реалізації на практиці, так і під впливом низки зовнішніх факторів» [15, с. 37]. Це безпосередньо стосується і правових режимів, які не є незмінними, так само як і суспільні відносини, які вони регулюють. Так само слід зазначити, що й існування правових режимів обмежується або терміном їх встановлення, або ж умовами, для врегулювання відносин в яких відповідний режим створюється. При цьому змінюватись правовий режим може лише в тій частині й тим, хто його встановив. Тобто зміни до правового режиму вносяться законодавцем, а в правових режимах, які уточнюються приватними суб'єктами, – цими суб'єктами в тій частині, в якій вони уточнили цей режим. Разом з тим скасувати правовий режим (як такий) уповноважений лише законодавець.

Що ж стосується вказівки на те, що правовий режим також гарантується державою, то це означає, що: 1) цей режим є непорушним, так само як є непорушними і норми законодавства, якими закріплюється правовий режим; 2) правовий режим функціонально здійснюється за рахунок існування та функціонування загальних і спеціальних державних органів, органів місцевого самоврядування, а так само – за рахунок дії приватних суб'єктів, яких законодавець зобов'язував діяти відповідним чином; 3) встановленням заходів відповідальності за порушення правил і стандартів, цілісності реалізації правового режиму.

Поряд із тим і з огляду на те, що правовий режим уточнюється не лише публічним суб'єктом, можна дійти висновку, що цей режим також може і забезпечуватись приватним суб'єктом. Зокрема, цю думку доводять норми чинного законодавства про працю, котрими законодавець уповноважує роботодавця можливістю (це не є його обов'язком) притягувати працівника, що завдав матеріальної шкоди та/або порушив трудову дисципліну, до матеріальної та/або дисциплінарної відповідальності.

2. Правовий режим характеризується особливою метою. Мета правового режиму є результатом, на який він орієнтується, а тому, «з нормативного погляду це стан урегульованості правових відносин, а з погляду права реалізації – розвиток конкретних правовідносин у наміченому векторі, слідування за нормами права в межах правового режиму» [16, с. 82]. Отже, слід погодитись із тим, що мета, котра стоїть перед правовим режимом, вельми різ-

номанітна. Однак єдиною (комплексною) метою правових режимів, виходячи з їхньої сутності, можна визнати оптимальне регулювання суспільних відносин, подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення суб'єктами (правовими засобами та способами) своїх інтересів, створення сприятливого режиму для правомірних дій та несприятливого режиму для протиправних діянь [12, с. 26].

3. Правовий режим характеризується певним об'єктом та предметом. Об'єктом у правовій науці виступають суспільні відносини. Відповідно, об'єктом правових режимів є ті суспільні відносини, на які цілеспрямовано впливає означений режим. Наприклад, об'єктом правового режиму оподаткування взаємозалежних осіб складають правові відносини за участю цих суб'єктів, що виникають, змінюються і припиняються у сфері встановлення, обчислення, сплати (або стягнення) податків [17, с. 9]. При цьому предмет – це модель реального об'єкта (земельна ділянка, грошові кошти, час роботи, дисципліна праці тощо).

4. Правовий режим передбачає специфічний порядок регулювання правового становища учасників суспільних відносин. Спершу слід зазначити, що суб'єктами правового режиму є суб'єкти права, хоча в окремих випадках правовий режим може встановлюватись до об'єктів, що ще не набули статусу суб'єкта права (ще ненароджені діти). Приміром, суб'єктами правових режимів оподаткування взаємозалежних осіб є взаємозалежні особи (організації), тобто платники податків, котрі, як зазначає О.О. Іконнікова, в силу наявності особливих обставин (юридичних фактів) мають можливість впливати на результати економічної діяльності інших платників податків і, як наслідок, на податкові наслідки цієї діяльності, або самі перебувають під означеним впливом [17, с. 6]. З огляду на це зазначимо, що адекватне визначення кола суб'єктів будь-якого правового режиму виявляється особливо важливим методологічним завданням, оскільки це дозволяє встановити, на кого законодавчі норми, що закріплюють відповідний правовий режим, покладають також і відповідні обов'язки щодо забезпечення та дотримання режимних правил і стандартів, та встановити тих, хто несе юридичну відповідальність за порушення даного режиму.

Що ж стосується специфічності та унікальності порядку правового регулювання правового становища відповідних суб'єктів, то вказане виявляється, власне, в особливому поєднанні правових засобів, зокрема, за рахунок комбінування різноманітних стимулів та обмежень, а також застосування комплексу загальних та спеціальних принципів і гарантій їх реалізації. Поряд із тим слід враховувати, що означена комбінація правових засобів здійснює на відповідних суб'єктів права певний ефект, який щонайперше виявляється в певному статусі та стані вказаних суб'єктів. Між тим для того, щоби практичний ефект правового режиму відповідав «ідеальній» меті цього режиму, комбінування вказаних засобів має здійснюватись системно та комплексно, зважа-

ючи на весь обсяг структурних елементів відповідного правового режиму загалом.

5. Правовий режим існує в матеріальній та процесуальній площині. У теорії права правові режими за юридичною природою поділяють на матеріальні та процесуальні правові режими. Г.С. Беляєва матеріальними правовими режимами називає ті, що «фіксують права та обов'язки суб'єктів, їх правовий статус, межі правового регулювання». Процесуальні правові режими, як правило, пов'язані з практичною реалізацією матеріальних правових режимів, і до їхнього складу (змісту) входять такі процесуальні засоби, як: процесуальні норми, процесуальні правовідносини та процесуальні акти, а також його принципи та гарантії. Таким чином, під час дослідження вченими-юристами процесуальних правових режимів довгий час їхня увага акцентувалася виключно на допоміжному (відносно матеріальних правових режимів) характері (зокрема, в теорії з цього приводу зазначається, що вказаними режимами забезпечується діяльність правоохоронних і судових органів у процесі їх функціональної діяльності). Саме тому «даний вид правового режиму довгий час залишався мало-вивченим» [12, с. 35–37]. Однак важливо звернути увагу на те, що один і той же правовий режим може мати двояку юридичну природу – будучи матеріальним і процесуальним режимом. Отже, можна говорити про те, що важливою ознакою цих режи-

мів є те, що вони можуть об'єктивно проявлятися у двох площинах: матеріальній та процесуальній.

Висновки. Ознакова характеристика правового режиму в загальнотеоретичному контексті визначає загальну соціально-правову сутність та юридичну природу цього режиму, дозволяючи, таким чином, сформулювати загальне уявлення про те, що слід розуміти під поняттям «правовий режим». З огляду на те, що ознаки правових режимів раніше досліджувалися переважно в межах вивчення сутності галузевих та/або спеціальних правових режимів, теоретичні здобутки ознакової природи правового режиму не могли вважатись універсальними та об'єктивними, адже в процесі вивчення, до прикладу, галузевих правових режимів, вченими переносились на загальну модель правового режиму ознаки незагальних режимів. Помилковість цього підходу полягає в тому, що вивчення галузевих та/або спеціальних правових режимів має ґрунтуватися на з'ясованій сутності загальної моделі правового режиму, якій мають сутнісно відповідати галузеві та спеціальні правові режими за логікою поглинання спеціального загальним. Наслідком цього є те, що в теорії права складається парадоксальна ситуація, коли про правові режими вказується в багатьох дослідженнях у межах різних галузей права, всі теорії правових режимів є між собою в тій чи іншій мірі суперечливими, а загальне уявлення про правовий режим виявляється методологічно нез'ясованим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афзалетдинова Г.Х. Исключительные режимы в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2016. 202 с.
2. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М.: Юрид. лит., 1989. 288 с.
3. Беляєва Г.С. Правовой режим в общетеоретическом измерении: моногр. М.: Юрлитинформ, 2013. 240 с.
4. Гега П.Т. Правовой режим оподаткування в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 144 с.
5. Даниленко О.В. Правовой режим грошей як об'єктів цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 19 с.
6. Коваленко Н.В. Адміністративно-правові режими: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 529 с.
7. Коваленко Ю.И. Правовой режим лицензирования и сертификации в сфере информационной безопасности: учеб. пособ. М.: Горячая линия-Телеком, 2012. 140 с.
8. Остроумов Н.Н. Правовой режим международных воздушных перевозок: моногр. М.: Статут, 2015. 396 с.
9. Петришин О.В. Правовой режим державної служби: питання загальної теорії: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 1999. 48 с.
10. Соколова І.О. Правовой режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 23 с.
11. Рубченко С.О. Процессуально-правовой режим юридической деятельности: вопросы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2012. 22 с.
12. Беляєва Г.С. Правовой режим в общетеоретическом измерении: моногр. Курск: Изд. Юго-Зап. гос. ун-та, 2012. 123 с.
13. Киреев М.П., Беляєв А.А. Контртеррористическая операция, ее правовой режим: теоретико-правовой аспект. Труды Академии управления МВД России. 2017. № 3 (43). С. 36–40.
14. Мінка Т.П. Адміністративно-правові режими та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2011. 610 с.
15. Гладкий В.В. Проблемы универсального понимания термина «юридическая ответственность»: исторический контекст. Актуальные научные исследования в современном мире. 2017. № 4–9 (24). С. 37–50.
16. Зубенко К.В. Зміст правового режиму нерухомості, що поширюється на рухомі речі. Право і суспільство. 2016. № 4 (2). С. 80–85.
17. Иконникова О.А. Правовые режимы налогообложения взаимозависимых лиц (организаций): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2009. 25 с.